

УДК 94(575.2) (04)

**МЕСТО СВЯЩЕННЫХ МЕСТ ПАЛОМНИЧЕСТВА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ
(мазары коджи и эшенов)**

Сапиева Нурия Эрмекбаевна
аспирантка

**АЗЫРКЫ УЧУРДАГЫ
ЗЫЯРАТ ЖАСАЛУУЧУ ЫЙЫК ЖАЙЛАРДЫН
(кожо жана эшендердин мазары) КООМДОГУ ОРДУ**

Сапиева Нурия Эрмекбаевна
аспирант

**THE PLACE OF THE CURRENT HOLY PLACES OF WORSHIP
(Kojo-Bilal, Kojo-Kair) IN SOCIETY**

Sapieva Nuria Ermekbaevna
postgraduate student

*Institute of History, archeology and ethnology named after B. Zhamgerchinova NAS KR
Институт истории, археологии и этнологии им.Б. Джамгерчинова НАН КР*

Аннотация. Макалада азыркы учурдагы ыйык зыярат жасалуучу жайлардын коомдогу орду, анын ичинде кожолор жана эшендердин сөөгү жаткан ыйык сыйынуучу жайларга зыярат кылуу менен бирге ислам дининин ажырымсыз бөлүгү катары Фергана өрөөнүнүн түштүк батышындагы кыргыздардын күнүмдүк тиричилигиндеги салттык маданияты катары каралат.

Негизги сөздөр: ыйык сыйынуучу, зыярат кылуу, кожо, эшен, ширк.

Аннотация. В статье место паломничества в обществе святых мест, в том числе паломничество к святым местам поклонения, где находятся останки коджи и эшен, рассматривается как неотъемлемая часть исламской религии, а также традиционная культура быта кыргызов юго-запада Ферганской долины.

Ключевые слова: святопоклонник, паломничество, коджи, эшен, многобожие.

Abstract. In the article, the place of pilgrimage in the community of holy places, including pilgrimage to the holy places of worship where the remains of Kojo and Eshen are located, is considered as an integral part of the Islamic religion, as well as the traditional culture of life of the Kyrgyz people in the southwest of the Fergana Valley.

Key words: saint, pilgrimage, Kojo, Eshan, polytheism.

Кожолор жана эшендердин сөөгү жаткан ыйык зыярат кылынуучу жайлар Орто Азияда кеңири таралган. Алар байыркы убакта пайда болуп, бүгүнкү күнгө чейин сакталып калган. Коомдогу

диний көз караштардын өзгөрүшү, кожолордун жана эшендердин сөөктөрү жаткан ыйык жайлардын үзгүлтүксүз жашашы Орто Азиянын исламдашуу тарыхый дооруна мүнөздүү. Бул көрүнүш

калктын табигый мазарлар менен ислам ыйыктарынын синкреттелишин түшүндүрөт, мындай сыйынуучу жайлар жергиликтүү элдин туруктуу борбору бойдон кала берген. Диний багыттар өзгөргөндө сыйынуу жайлар менен байланышкан культтар кийинки жаңы диний идеологияга ылайыкташуу менен андан ары жашоосун уланткан. Ислам динин суфий агымынын олуяларга сыйынуунун жайылышы көбүнчө мурунку сыйынуу объектилерине негизделген, жергиликтүү сыйынуу борборлорунун пайда болушуна алып келген.

Фергана өрөөнүнүн түштүк-батышындагы кыргыздардагы бүгүнкү күндө салттык маданиятында сакталып келе жаткан суфий агымынын ыйыктарына тиешелүү болгон кожолор жана эшендердин сөөгү жаткан ыйык сыйынуучу жайлары саналат. Фергана өрөөнүнүн түштүк-батышындагы кожолор жана эшендердин сөөгү жаткан ыйык жайлардын рухтарына сыйынуу, Кыргызстандын башка аймактарына салыштырмалуу көбүрөөк байкалат жана бул негиз изилдөөгө кызыгууну жаратат.

Кыргызстандын азыркы аймагы чыгыш менен батышты бириктирген тогуз жолдун томунда жашагандыгы баарына маалым. Дал ушул себептен ар кандай элдердин жана алардын ишенимдердин, маданияттардын жана жашоо образынын аралашуусу өтө терең жүргөн. Фергана өрөөнүнүн түштүк-батышындагы ыйык мазарлар көп кылымдык жайлар болуп эсептелет. Географиялык жактан бул жерлер тоо жана талаа зоналарынан турат. Көчмөн жана отурукташкан калктын тыгыз байланышынан улам алардын каада-салттары жана ырым-жырымдары бири-бири менен жуурулушкан.

Зыярат - мусулмандардын түшүнүгүндө, кыялында бирдеме тилөө, күнөөдөн арылуу, сыйынуу, жооп табуу максатында пайгамбарлардын,

машайыктардын, кожо-шайыктардын ысымына байланышкан жергиликтүү мазарларга, тоо-таштарга атайылап баруу, зыярат жасоо. Көптөгөн кылымдар бою мусулман дининде сыйынуу тууралуу талаш-тартыштар болуп келген. Ажылыктагы Мекке, Мина өрөөнүнө жана Арафат тоосуна баруу ага зыярат кылуу, ислам дининдеги беш парздын акыркысы экени баарына маалым. Каабага сыйынуу - бул салт байыркы бутпарастардын ырым-жырымдарын исламдаштыруу болуп саналат жана ажылыка баруу жөрөлгөсү өзү тээ илгертеден башталган. Исламдагы ажылыктын такыбалыгы жана кабыл алынышы эч кандай шек жаратпайт. Зыяраттын башка түрлөрүнөн, биринчи кезекте, пайгамбарлардын, сахабалардын, дин кызматчылардын анын ичинен кожо жана эшендердин мүрзөлөрүнө зыяратка баруу, бир аз башкача болуп эсептелинет. Кожолор жана эшендер, чыныгы такыбалыгы жана динчилдиги менен атагы чыккан. Мусулман дүйнөсүндө ислам дининде жеринде өтө такыбачылык жана олуялыгы менен таанылган адамдардын мазарлары түрдүү айтылат. Мисалы Орто Азияда мазар, Индияда дарга (Дарга - кадыр-барктуу диний ишмердин, көбүнчө суфий олуясынын же дервиштин мүрзөсүнүн үстүнө курулган күмбөз. Ал жерге зыярат үчүн барышат). Памирде болсо астана (астане, остон - мусулмандардын ыйык көрүстөнү же мурда мусулман олуясынын күмбөзү (авлия) турган жер) деп айтылат. Арабча «мазар» терминине барабар. Алар түрк жана иран элдеринин сыйынуучу объекти болуп саналат жана өзгөчө Сибирь татарларынын арасында белгилүү. Культтун башаты суфизмде жатат) деп аталат.

Кудай менен адамдын ортосундагы байланышта кайсы бир инсанды вахиле коюу б.а., ортомчу коюу болуп саналат. Суфизмдин көрүнүктүү ишмерлеринин

бийлиги жана популярдуулугу андан таалим алган шакирттеринин жана жергиликтүү элдин арасында да өтө зор болгон. Андыктан алар көмүлгөн мазарлар сыйынуу объектилерине айланган. Эл арасындагы мындай популярдуулуктун көрүнүштөрүнүн бири катары Мухамбет пайгамбардын туулган айына б.а., Мавлюд айына арналган иш-чаралар болуп эсептелинет.

Мавлюд (араб.: *وبنلادوملاي* мавлид ан-наби) — Мухаммед пайгамбардын туулган күнүнүн майрамы. Мусулман ай календары боюнча үчүнчү айдын 12синде өткөрүлөт. Кээ бир мусулман өлкөлөрүндө бул ай бою абдан сонун майрамдалат: шаарларда Куран аяттары жазылган плакаттар илинет, мечиттерде адамдар чогулат, диний ырлар (нашиддар) ырдалат, Мухаммед пайгамбардын өмүрү жөнүндө насааттар окулат. Пайгамбардын туулган күнүн майрамдоо сахабалар арасында да, табииндерде (сахабалардан кийинки муундарда да), төрт имамдын жана алардан кийин келгендердин арасында да белгилүү болгон эмес. Хижрий жылдын IV кылымдын орто ченинде Египеттеги Фатимиддер доорунда пайда болгон. (N. J. G. Kaptein. Brill, 1993.P. 67-70).

Ал эми биз изилдеген чөлкөмдө кожолордун жана эшендердин сөөктөрү жаткан жер 6-7 кылым мурда болгондугуна далилдер бар, б.а., XIII-XIV кылымдарга барып такалат. Маалыматчы Сраждинов Баатырбектин айтымында анын 25-атасы андан кийинки аталары да касида окуган молдолор болгон. Б. а., 7 кылым мурун эле биз изилдеген өрөөндө исламдын суфизмине таандык болгон касида окуган молдолор кыргыздардын арасында болсо, анда Суфизмдин инсандарынын сөөгү жаткан жерлердин ыйыкталышы андан алдын болгондугуна толук дал келет. Кожолор жана эшендердин сөөгү жаткан зыярат кылынуучу жайлар жергиликтүү элдин күнүмдүкжашоосундагы негизги атрибут

катары каралат. Кожо сөзү - Мухамбет пайгамбардын же алгачкы халифтердин тукуму жана бүткүл мусулмандардын диний башчысына берилүүчү наам. (*“Кыргыз Тарыхы. Энциклопедия” Бишкек. 2003.*). Кожолор ислам динин Орто Азияда, анын ичинде Кыргызстанда таркалуусуна түздөн-түз тиешеси бар араб улутунун өкүлдөрү болуп саналат. Ал эми эшендер жергиликтүү элден чыккан ислам динин үгүттөгөн такыба, исламий илимдүү адамдар.

Фергана өрөөнүнүн түштүк-батышындагы аймактарда ислам дининин суфий агымынын “олуялары” Олуя (арабча валий — кудайга жакын адам деген түшүнүк) — кең маанисинде келечекте боло турган окуяларды алдын ала даана билип, күн мурунтан болжоп айтып бере турган адам. Эшендерин жана кожолорун сөөктөрү көмүлгөн жерлер зыяраттын объектилерине айланган. Ыйык (Ыйык термини - сыйынууга, кудайга арналган же кандайдыр бир динге жана анын сырларына байланыштуу нерселердин бардыгын белгилеген квалификациялуу сын атооч) деп эсептелинген мазарлар, же табияты кооз жерлер, ыйыкташкан суулар, же булактардын биз изилдеген өрөөндө өтө көп кездешүү менен суфийлик мааниге ээ болгон аттар менен байланышта болуп эсептелинет. Рухтар, же мазарлардын ээлери жана азиздери колдоп жүрсүн жана иштеринин алдыга жүрүшү үчүн зыярат жасалуучу жайларга биз изилдеген өрөөндө зыяратка баргандар арбын. Кадамжай районуна караштуу зыярат кылына турган жайлардын баары ээлери, же пирлери бар деген ишенимде келген зыяратчылардын баары Аллага жана алардын пирлерине атап куран окуп, ой мүдөөсүнүн ишке ашуусун тиленишет, Белгилей кетсек, Фергана өрөөнүнүн түштүк-батыш аймагында зыярат кылуучу жерлердин жергиликтүү жана республикалык масштабда мааниси зор. Кожо Билал жана Олуя Ата мазарлары,

Кадамжай аймагына караштуу Кожо-Кайыр, Кожо-Алам, Кожо-Паша, Кожо-Алматы, Кожо-Азиз, Кожо-Гулистан, Кожо-Шайык мазарлары жана Баткен аймагына караштуу Кожо-Максут, Кожо-Мурат, Кожо-Имам, Кожо-Матил-Бува зыярат кылынуучу жайлары эсептелинет. Ал эми эшендерге тиешеси бар мазарлар: Эшен атанын Кулдургу мазары, Авилакул Эшон мазары жана Эшен Балхи мазары эсептелинет. Белгилей кетсек, олуяларга сыйынуу Фергана өрөөнүнүн түштүк-батышындагы жашаган кыргыздардын жашоосунда чоң мааниге ээ. Андыктан, ыйык жерлерге жашына жана жынысына карабастан бардык адамдар келет. Этнографиялык материалдар көрсөткөндөй мазарларда ыйык жердеги ар бир ырым эркектер жана аялдар үчүн белгилүү иш-аракеттерди камтыйт.

Кожо-Кайыр мазары Кадамжай аймагына караштуу Марказ айылынан түштүк тарапка карай 10 км. алыстыкта Арпалык тоосунун алдында жайгашкан. Бул - экинчи кожонун жери. Мазарда жергиликтүү элдин мазары жана экинчи кожонун күмбөзү бар. Бир бөлмөлүү үйдүн ичинде топурактан атайын жасалган бешиктин формасына окшогон күмбөз бар. Анын үстү ак жана кызыл баркут кездемелер менен жабылган, кездемелерди келген зыяратчылар алып келип жабышат. Каалаган зыяратчылар бөлмөгө кирип куран окутушат. Ошол бөлмөнүн алдында отуз килограммдык таш бар. Аны ыйык санашып көтөрүп, оодарып тилектерин айтышат. Иштеринин жүрүшүн, ден соолук жана өмүр тилешип куран окулат. Эл арасындагы уламыштарды карасак Кожо-Кайыр өзү ушул жерде жашагандыгы айтылат.

Кожо-Матил-Бува - Баткен аймагына караштуу Кайыңды айылынын күнбатыш жагында жайгашкан мазар. Анда Кожо Матил Буванын күмбөзү бар. Ал жерде чоң булак жана жыйырма-отуз дарак бар, анын ичинен бир көк терек менен арчаны ыйык санашат. Аларга

кездеменин бөлүгүн байлашат. Кожо-Матил-Бувага иши жүрбөй калгандар, кайсы бир улуу ишти баштоочулар, эгин эгүү башталарда, же айрым турмуш жолун баштоочулар ушул жерге келип, Кожо-Матил Буванын арбагына багыштап куран окуп, анан өз иштерин башташат. Бул мазарга тери, сөөл, кычыткы, кулак оорулары менен ооруп жүргөндөр келип, суусуна жуунуп, ооруларына шыпаа таап кетишет.

Кызыл-Кыя шаарынын түштүк-чыгыш тарабынан 4-5км аралыкта жайгашкан Ак-Булак айылынын этегинде Кожо-Билал мазары жайгашкан. Айланасы жапыз адырлар менен курчалган Адырдын үстүндө эки булак агат. Бирөөсүнүн аз гана суусу бар. Экинчисинин суусу мол жана дарылык касиетке ээ. Ал Сасык-Булак деп аталат. Сасык-Булактын суусу ар түрдүү тери ооруларын айыктырат. Кожо-Билал элдин оозунда Мухамбет пайгамбардын азанчысы (азан айткан киши) деп айтылат. Кожо-Билал элди ислам динине үгүттөгөн. Ушундай бир күндөрдүн ичинде динди четке кагып, Алланы тааныбаган кишилер Кожо-Билалды артынан кууп жетип калганда, таштын ичине кирип кайып болот. Дал ушул окуядан кийин бул жер Кожо-Билал мазарына айланып, ыйыкташкан.

Эшон-Балхи мазары Үч-Коргон айылынын ичинде жайгашкан. Эшен XIX-XX кылымда Орто Азия аймагындагы сопулардын ашынган реакциячыл тарыкаттарынын башчысы болуп саналат. Айылдын жашоочуларынын ишениминде бул мазар ар кандай жамандыктан кайтарып турат. Жергиликтүү эл келип куран окуп турушат. Кийинки мазар Авликул-Эшон мазары. Ал Үч-Коргон айылынын Кайырма махаласында жайгашкан. Мазарда күмбөз бар. Бул адам олуя болгон. Элдин айтымында бул кишиден күмөн санагандар «...текшерип көрөлү, чын эле олуябы же олуя эмеспи?...» дешип, бир жерге мейманга

чакырып, мышыкты союп, аны тамактын үстүнө коюп, олуянын алдына алып келишет. Аны көргөн олуя “пыш-пыш” дегенде мышык тирилип, качып кеткен экен. Күмөн санагандар өз көзү менен көрүп, ишенишкен жана тообо келтирип калышкан. Бул жерге зыяратчылар келип, куран окуп турушат.

Зыяратчылар Кудайдан ыйман, аманчылыкты, тынчылыкты, исламдагы такыбалыкты сурашат. Жогорудагы аты аталган ыйык жайлардын ээлери жергиликтүү тилде “азиздери” өз убагында ислам дининин өтө такыба жана олуя даражасына көтөрүлгөн адамдар эсептелинет. (*«Айгине». «Касиеттүү Баткен Аймагы жана Эл билими». —Б. 2012. 33-б.*)

Азыркы учурдагы олуялардын атын алып жүргөн мазарлар исламга чейинки архаикалык ишенимдеринин негизинде пайда болгон. Бул көрүнүш универсалдуу болуп саналат. Буга мисал катары тоо текелердин мүйүздөрүнүн мазарларда коюлушу — арий урууларынын эң байыркы диний символдорунун бири. Тоо текелер байыркы арийлер үчүн ыйык жана таза жаныбарлар деп эсептелинген. Түрк элдерине да мүнөздүү болгон тоолордун ыйыктыгы Жер менен Асмандын ортосунда, жогорку жана төмөнкү дүйнөнүн тоолор ортому катары кызмат кылат жана тоодогу аруу тилектер асманга бат жетет деген ишенимде мазарлардын дээрлик бардыгы тоо системасында жайгашкан. Зыяратчылардын мазарларга барып тамак даярдоосу байыркы коломто культуна, б.а., Умай эне культуна барып такалат. Өзгөчө көчмөн маданиятында кеңири таралган аял, коломто, биримдик сыяктуу элементтерди өз ичине камтыйт. Ошондой эле мазарларга шам жагуу болсо Зороастризм дининин калдыгы болсо, ал эми курмандыкка чалуу салтын атасак болот. Курмандык — бул көпчүлүк диндерде тигил же бул даражада болгон диний сыйынуунун бир түрү; жеке адамдын же коомчулуктун

кудайлар же башка табияттан тышкаркы жандыктар менен байланышын орнотуу, же бекемдөө максатын көздөйт, аларды чыныгы, же символикалык баалуулуктар белек катары алып келет.

Андыктан, суфизмдин шейх-насаатчыларынын сөөктөрү көмүлгөн жайларына таазим кылуу менен “Олуялар” мазары ислам тарыхынын эң маанилүү элементтеринин бири болуп калган. Эл арасында өзгөчө ишеним болгон суфий шейхтери Кудурети Күчтүү Кудай менен түздөн-түз байланышта болуп, ал аларга сыйкырдуу күчтөрдү берген, алар сыйкырдуу күчтөр аркылуу ак сыйкырчылар сыяктуу кереметтерди жасай алышат. Андыктан эл арасында алар кадыр-барктуу адамдарга айланган. Алардын салган демдери жана намаздары өзгөчө натыйжа бере турган каражат катары саналат. Л.Г. Эрекешев белгилегендей “чындыгында, бул жерде арбак рухтарынын, культтун жогорку ролу менен байыркы теңирчилик шамандык салттарынын өзгөчө күчтүү таасирин белгилей алабыз. Бул жалган жашоодогу адамды коргогон ата-бабалардын рухтары, бутпарастык, шамандык салттар жана исламдын да бири-бири менен чырмалуусунун натыйжасы болуп саналат» [13, б. 122].

Талаа иштериндеги изилдөөлөрдү ишке ашырууда атайын түзүлгөн анкетанын жардамы менен жогорудагы аты аталган жерлердин азыркы эл арасындагы күнүмдүк жашоосундагы зыярат кылынуучу жайлардын ордун билүүгө аракет жасалды.

Кожо-Кайыр, Кожо-Билал, Кожо-Матил-Бува, Авликул-Эшон, Эшон-Балхи мазарларына көбүнчө жергиликтүү элдер зыяратка барышат. Мында башка мазарлардан айырмаланып келген зыяратчылар, мазарлардын рухтарынан исламга болгон такыбалыкты жана илимкөйлүктү суранышы такталды. Жергиликтүү элдин ишениминде бул жердин рухтары (ээлери) илим эңсеген

адамдарга, илимдин жолун жеңил тапканга жардамдашат.

Сурамжылоонун негизинде барган элдин 80%ы - жергиликтүү эл, калгандары кошуна райондордон жана Өзбекстандан келген адамдар. Келгендердин жашы ар түрдүү наристелерден баштап 80 жашка чейинкилер.

Жынысы боюнча келген зыяратчылардын эркектерге караганда аялдар (35% эркек, 65% аялдар) басымдуулук кылат.

Келген зыяратчылардын билими орто 35-37%, атайын орто 21-23%, жогорку билимдүүлөр 18-20%, мектеп курагындагылар 17-20%, мектепке чейинкилер 8-9%ды түздү.

Жогорудагы аты аталган жерлерде атайын эсалуучу жайлар курулгандыктан келген элдин көпчүлүгү жөн гана эс үй-бүлөсү менен келгендер - 65-70%, бирок сөзсүз куран окутушат. Атайын перзент, ден соолук, тынччылык тилеп, кан чыгарып, зыяратка келгендер болсо 25-30 %ды түзөт.

Ыйык зыярат кылынуучу жайлар жөнүндөгү маалыматты келгендер жергиликтүү адамдар болгондуктан оозмо-ооз угуп, билип көрүп жүргөндөр. Ал эми башка жактан келгендер болсо зыярат кылып сыйынуунун негизиндеги күтүлгөн натыйжалардын болуусун угуп жана көрүп атайын тилек-үмүт кылып келген адамдар болуп чыкты.

Күтүлүүчү натыйжаларда (азчылыкты түзөт) башында келип перзент тилеп, үй-бүлөнүн тынчтыгын жана бакубат жашоону арзуу кылгандар кийинки жолкусунда сөзсүз келип, баланын көкүлүн кыркып, май тоочторду бышырып келип мазарга келген зыяратчыларга аны таркатат, жакындары менен куран окуп, ыраазычылыгын билдирип, кан чыгарып курмандыкка тоок, эчки же кой союшат. Ошондой эле мазардагы эл олтурган тапчандарга жер төшөктөрдү жана идиш-аяктарды өздөрү менен кошо атайын алып келишет. Келген

зыяратчылар ал төшөнчүлөргө олтуруп жана идиштерди колдонгон сайын алардын сообу алып келген инсандарга тиет деген ишенимде аткарылат.

Анкеталык сурамжылоодон кийин биздин коомубуздагы ыйык сыйынуучу жайлардын орду салмаксыз боло баштагандыгы байкалды. Буга себеп ислам динин кайра жаралуу коомунда жашагандыгыбыз далил. Анкетаны толтурган адамдардын көбү “биз болгону эс алганы келдик” деп жооп узатышты жана мындай жерлерге сыйынуу “ширк” экендигин эскертишти. Ширк – (арабча: شirk) бутпарастык, ширк” [1]) Исламдагы сөзмө-сөз которгондо Аллахка жолдош (теңдеш) берүү, же Аллахтан башкага сыйынуу. Мусулмандардын ишеними боюнча бул ишти кылган адам күнөө экенин билип туруп тообо кылбаса, Аллах Таала эч качан кечирбей турган эң чоң күнөө болуп саналат. (Ислам: Энциклопедический словарь. – М. 1991. С. 300).

Сурамжылоодогу элдердин көбү бул «ширк» дегени менен ыйык жерге барып, өздөрү куран окуп, бата кылып жатат. Ошол эле учурда “ээси уруп кетпесин” деп кооптонушат. Бул жараян -өздөрүнүн сөзүнө парадокс. Ага карабастан ыйык сыйынуучу жерге барган адамдар даарат алып, ниетин түздөп, зыярат жасоо менен көңүлдөрү көтөрүлүп, жакшы жашоого ишенүү менен жеке жана социалдык стресстен арылуусун тан алышты.

Кыргызстанда ислам анын азыркы күндөгү өнүгүүсүн аныктаган тарыхый өзгөчөлүктөргө ээ. Өлкөбүздүн аймагында диндин жайылышы бирдей болгон эмес. Өлкөнүн түштүк тарабында кыйла эрте VIII кылымдардан баштап эле исламдашканы менен жаратылыш объектилерине, ыйыктарга сыйынуучу элементтерди өз ичине камтыган ислам, б.а., элдик ислам сакталып келе жатат. Бул менен катар исламдын кайра жаралуу жараяны жүрүп жатса да, ыйык зыярат кылуучу жайлардын орду

коомдо кошо күнүмдүк тиричилик менен жуурулушкандыгы көрүнүп турат.

Жыйынтык. Фергана өрөөнүнүн түштүк-батышында теңирчиликтин жактоочуларынын дүйнө таанымындагы жалпы өзгөчөлүктөр жана суфийлик көз караштар менен болгон синкреттешүүлөр калк арасында терең жүргөн. Суфийлик агым көчмөндөрдүн теңирчилик чөйрөсүндө мусулман идеологиясынын тамырлашына салым кошкон. Аны менен бирге жергиликтүү калктын ислам дининин принциптерин жайылуусу жана табигый мазарлардын сакталышы, калктын аларга болгон сый мамилесинен

кескин өстүргөн. Андыктан азыркы биздин коомдо табигый мазардын жана ислам салттарынын биргелешип жашашы, ал жерде аткарылуучу ырым-жырымдын өзү, адамдын болушу, ошондой эле бул мейкиндикке тиешеси бар уламыштар, мифтер, баяндардын жергиликтүү калктын арасында өзүнүн зор орду бар. Алар ырым-жырым аркылуу, ыйык мейкиндиктин негизинде жана ага зыярат кылган адам аркылуу руханий тазарууга мүмкүнчүлүк берет. Мунун баары мазарлардагы экзистенциалдык кубулуштардын көрүнүшүн, ошондой эле алардын элдин салттык маданияты үчүн зор мааниси бар экендигин аныктайт.

Адабияттар:

1. «Айгине» Маданий борбору. «Касиеттүү Баткен аймагы жана эл билими». — Бишкек. 2012. 33-38-43-б.
2. Культурно -исследовательский центр «Айгине». «Святые места севера Кыргызстана: Природа, Человек, Духовность». — Бишкек. 2015. с. 102.
3. Ислам: энциклопедический словарь / Отв. ред. С.М. Прозоров. — М.: Наука ГРВЛ, 1991. — С. 300.
4. N. J. G. Kaptein. Muhammad's Birthday Festival: Early History in the Central Muslim Lands and Development in the Muslim West Until the 10th/16th Century. — E. J. Brill, 1993. — P. 67—70.
5. “Кыргыз Тарыхы. Энциклопедия”. — Бишкек 2003.
6. Автордун талаа материалдары. №3. 2017.